

VOCABULAR MAGIC: AMULETELE

Sanda GOLOPENȚIA*

Abstract

Undertaking this scientific task, the author turns to the miraculous fountain of charms, an inexhaustible source for linguists in pursuit of the archaic way of using the Romanian language. Terms related to the semantic field of *amulets* are considered. Each word is separately analyzed within the context of an adequate bibliography, searching origins and semantics. The first semantic meaning is focused on the idea of writing – in Hebraic, Greek, Slavic, Latin, possibly with numbers -, the second one is related to the idea of contiguity with the human body they are attached to, the third to the magic target: luck or cure. A special interest is generated not only by the magic of writing itself (numbers, words, texts), but also by the heuristic and metalinguistic function of some terms rarely used in the rural area.

Keywords: *advar, baier, fetish, luck, palindrome, cure letter, talisman.*

Cuvinte-cheie: *advar, baier, fetiș, noroc, palindrome, răvaș de leac, talisman.*

Studiul descântatului nu poate face economia unei interogări a vocabularului magic, în care se conservă elemente de natură să ne ajute să-i înțelegem, la nivel verbal și acțional, interdiscursivitatea.

Cuvintele care ne interesează sunt de două feluri: (1) cuvinte cu referință magică și (2) cuvinte cu forță magică. Din prima categorie, aparținând *terminologiei magice*, fac parte numele de agenți magici, acțiuni magice, plante, obiecte și instrumente magice, auxiliari magici, ființe supranaturale active magic în mod defavorabil etc. În cea de a doua situație *cuvintele performative*, a căror rostire transformă în mod magic situația. Extrem de rare în descântatul românesc (ne putem gândi la folosirea magică a religiosului *amin*, mai ales în finalul descântecelelor, la cuvinte de tipul *Sator, Arepo* în răvașele de leac), ele sunt cunoscute în alte culturi sau stiluri magice (*abracadabra, hocus-pocus* etc.).

Câmpul semantic AMULETE (ADVAR, AMULETĂ, BAIER, CARTE, FETIȘ, MĂRȚIȘOR, NOROC, NUMERUȘ, RĂVAȘ DE LEAC, TALISMAN), pe care-l prezentăm, este interesant în măsura în care, cum vom vedea, în

* Brown University, SUA.

cadrul lui apar cuvinte de origini diferite, împlântate adânc în discursul religios și trimitând spre culturi distincte, adeseori în forme scrise, mai degrabă decât orale. În spațiul semantic al descântatului, el se opune unui alt câmp semantic, îl numim MOȘMOANDE (ADUCĂTURĂ, ADUSĂTURĂ, ARUNCĂTURĂ, ARUNC, FAPT, FĂCĂTURĂ, DAT, BOBOANĂ, BOLMOAJĂ, BORBOASE, BOSCOANĂ, BOSCOADĂ, BORBOANĂ, BOȘMOANDĂ, MOȘMOANĂ, MOȘMOANDĂ). Pe când amuletele au o funcție protectoare sau vindecătoare și sunt în contact (afișat sau secret) cu trupul purtătorului, care le cunoaște existența, moșmoandele au o funcție distrugătoare, sunt aruncate în calea sau aduse/trimise prin purtători magici în casa victimei vizate magic, care nu le cunoaște existența, aceasta fiind dedusă magic ulterior, din simptomele îmbolnăvirii. Cuvintele câmpului semantic AMULETE se definesc prin referință deschisă, explicită, transparentă. Dimpotrivă, în cazul cuvintelor din câmpul semantic MOȘMOANDE, referința este de cele mai multe ori opacă (vezi în acest sens Sanda Golopenția, 2014), ea scapă outsiderilor, fiind cunoscută doar de cei aflați în mod curent în interacțiune magică.

Prezentăm cuvintele pe rând. Cu excepția lui *Sator Arepo*, este vorba de cuvinte cu referință magică încadrabile în categoria (1) a terminologiei magice. În indicarea sursei, am reprodus, atunci când sunt interesante pentru cititor, și sursele autorului citat. Din economie de spațiu nu figurează însă în bibliografia finală decât lucrările pe care le-am consultat direct.

Advar

Cuvântul *advar* nu aparține vocabularului actual și ca atare nu apare în cele două ediții ale *Dicționarului explicativ al limbii române*. MDA dă sensurile: (1) „Bentiță sau brățară cu texte religioase purtate de evrei în timpul rugăciunii” și (2) „Talisman” – ambele învechite. Cu variantele *agvar(ă)*, *avgar* (menționate în CDER), *abgar* și *argar* (apărând în Bălțeanu, 2003, p. 15), *advar* „talisman” provine, după Bogrea și Tagliavini, citați în CDER (p. 98), de la numele regelui din Edesa, Abgar (Avgar), care, conform legendei, s-a vindecat de o boală grea purtând în chip de amuletă copia unei scrisori primite de la Iisus Christos. Tiktin derivă însă cuvântul de la tc. *edvar* „inel” (TDRG), Hasdeu (HEM, p. 409–410) considera ca termen de origine ebraicul *had. varim* „precepte, cele zece porunce și orice text sacru”, iar DA specifică drept necunoscută etimologia cuvântului. În sfârșit, DELR

vorbește de o etimologie nesigură, dând însă probabilitate maximă antroponimului Abgar devenit nume comun.

La Hasdeu, cuvântul apare numai la plural: *advare* și e definit ca „phylactère, morceau de parchemin sur lequel sont écrits des passages de l'Écriture et que les juifs s'attachent au bras et surtout au front [sublinierea noastră, S.G.]. În limba ebraică se cheamă *tephilin*. La noi, astăzi se zice: *corn* sau *cornul jidanilor*, după prima impresiune pe care o produce vederea acestei amulete puse pe frunte” (HEM, p. 409). Obiectul este prezentat de autor ca relativ familiar, caracteristic minorității evreiești, iar numele împrumutat (am putea spune citat) ar avea un corespondent românesc vechi, *fruntare* (< lat. *frontale*) „care se poate aplica la orice atârănătură pe frunte, până și «breton»” (*ibid.*). În sprijinul afirmației, Hasdeu reproduce (tot în HEM, p. 409) o serie de trei exemple care ilustrează alternanța între sau trecerea de la *fruntare* la *advare*: „[despre farisei] toate faptele lor le fac pentru să să arate oamenilor, lărgindu’ș *fruntările* lor și mărindu’șu marginile veșmintelor...” (*Noul Testament*, 1648, f. 25); „toate faptele lor le fac pentru ca să să arate oamenilor că-ș lărgescu *advarele* lor și-și măresc poalele veșmintelor...” (*Biblia Șerban-Vodă*, 1688, f. 767); „...că-ș lărgescu *advarele* lor și măresc poalele hainelor...” (*Noul Testament greco-roman*, 1693, f. 105).

Hasdeu nu menționează însă faptul că (a) *tephilin* e un obiect dual, constând din două cutioare cubice pereche din piele care conțin rugăciuni scrise pe pergament și se atașează, una la brațul stâng în dreptul inimii, cealaltă pe păr deasupra părții de mijloc a frunții, în dreptul „minții”, atunci când purtătorii (mai rar purtătoarele) se roagă la sinagogă punându-le faptele și gândurile sub semnul divin și (b) că modul și ordinea de atașare sunt prescrise și presupun reproducerea, prin modul de legare, a unor anume litere ale alfabetului ebraic. Miezul sacru al *tephilin*-ului pare a fi rămas astfel cunoscut exclusiv populației minoritare evreiești.

Sensul „filacteră” al cuvântului *corn* este marcat ca „învechit, ieșit din uz” în MDA. Iar *fruntare* nu mai are această accepție, conservându-se doar, regional, sensul vag înrudit, dar fără valențe sacre: „bandă de catifea cu care femeile își leagă boneta pentru a fixa bine părul” (MDA).

Portul *advarelor* e atestat în România din secolul XVII. Într-un text din 1645, portul „păgân” al *avgarelor* e combătut de Episcopul Sava Brancovici: „Or avea grijă preoții și or porunci poporenilor să se ferească

de tot felul de nelegiuri [...], de *baere* sau *avgare* de farmece, sânvășii” (Mușlea, 1971, p. 12, apud Bălțeanu, 2003, p. 14), iar „Poslania lui *Avgaru*” figurează în lista de interdicții de la 1667–1669 a lui Staicu Grămăticul (Cartoian, I, 1974, p. 335, apud Bălțeanu, 2003, p. 14).

Obiceiul a dăinuit, fiind semnalat în secolul XX în Sighișoara și Banat: „În unele ținuturi – în părțile Sighișoarei și în Banat – se poartă și azi talismane numite *avgare*” (Cartoian, II, 1974, p. 172, apud Bălțeanu, 2003, p. 14), sau „acest obicei superstițios al sfântului *Avgariu* dăinuiește în părțile Sighișoarei și Banatului” (Bogrea, 1971, p. 6, apud Bălțeanu, 2003, p. 14).

Cartoian (1938, p. 135–141) ne ajută să înțelegem dăinuirea termenului. Pe de o parte, legenda care-i stă, poate, la bază e una dintre cele mai ample în cărțile noastre populare. Bolnav de podagră (sau de lepră neagră), Avgar, toparh al Edesei, aflând de tămăduirile săvârșite în Iudeea de către Iisus Hristos, Vraciul cel Bun, îl trimite pe cancelarul său Anania cu o scrisoare în care cerea vindecarea și cu misiunea suplimentară de a „izvodi” chipul Mântuitorului. Anania se chinuie în zadar să-l picteze pe Iisus, împiedicat fiind de nimbul luminos al acestuia. După predică, Iisus se spală pe obraz cu apă și se șterge cu o năframă pe care i se imprimă chipul. El îi dă năframa – icoană nepictată de mâini omenești –, lui Anania și trimite răspuns lui Avgar făgăduind că după Înălțarea sa la cer, îl va îndruma spre Edesa pe ucenicul său, Tadeu. Avgar citește scrisoarea, se închină la icoană și se curăță pe tot trupul de lepră, cu excepția unei rămășițe pe față. Iisus e răstignit, Tadeu sosește la Edesa, Avgar primește botezul și se vindecă deplin, cetatea se creștinează a doua zi, iar năframa cu chipul lui Iisus e așezată într-o firidă la poarta cetății. Anii trec, un strănepot al lui Avgar, întors la păgânism, înlocuiește icoana cu un idol. Noaptea, episcopul Edesei așează o candelă în fața icoanei și le zidește pe ambele spre a le proteja. După un răstimp, Edesa e atacată de armatele persane conduse de regele Cosroes. Sfătuit în vis de Maica Domnului, episcopul merge la poarta cetății, găsește năframa cu candela încă aprinsă și, cu ajutorul acesteia, persanii sunt alungați.

Legenda corespunde istoric creștinării Siriei prin regele Avgar al IX-lea. Pe plan religios, ea este „întărită” ortodox de prăznuirea, la 21 august, a Sfântului Tadeu și, la 16 august, a aducerii năframei pictate din Edesa în Bizanț precum și de reprezentarea pe zidurile pictate ale bisericilor românești a năframei cu chipul lui Iisus. Dacă acceptăm etimologia lui Bogrea, bolnavul vindecat va da, însă, numele amuletei.

Sincretismul dintre istorie, religie și magie se rezolvă astfel fără a utiliza, spre referire la obiectul magic, termeni legați direct de religie.

Nu e însă mai puțin adevărat că *advare* (cu sensul de fruntare, „corn” al evreilor) și *advar* (cu sensul mai degrabă de „baiet” atârnat de gât) nu se suprapun pe de-a-ntregul și că explicația dată de Hasdeu, după ce-l consultase îndelung pe Șăineanu, riscă să-și aibă partea de adevăr: „După ce mult mi-am bătut capul, cercetând originea acestui cuvânt împreună cu d. L. Șăinenu, foarte sciutor în limba ebraică, am ajuns la convingerea că *advare* nu este altceva decât *had. varim* «oi logos, praecepta», «paroles par excellence», după cum se chiamă evreesce cele zece porunce și orice text sacru, iar cu atât mai vârtos pasagele cele scrise pe filacter” (HEM, p. 409).

Trecerea de la talismanul ebraic la cel local sau conviețuirea lor au comportat o serie de diferențieri succesive: (a) textul ales spre a fi purtat a trecut de la caractere ebraice la caractere latine și de la o funcție împletind religia cu elemente de magie la o funcție magică; (b) accentul s-a deplasat de la „precepte” la obiectul care le conținea, efectuându-se astfel firesc trecerea de la *pluralia tantum* la un cuvânt cu formă de singular; (c) forma de singular, cu multiplele ei variante, a întâlnit numele lui Avgar a cărui legendă circula prin cărți populare; (d) prin apropiere de legenda lui Avgar, a apărut sau a fost confirmat conceptul de „răvaș” cu funcție magică; (e) devenit din filacteră talisman, *advar* a fost asociat cu obiecte purtate discret, sub haine, funcția acestora nemaifiind deschis și pozitiv religioasă (chiar dacă elementele magice nu lipsiseră nici inițial), ci pur magică și, ca atare, combătută de Biserică.

Amuletă

Cuvântul provine din fr. *amulette*, atestat în 1832, și cunoaște forma regională *amulet*, după germanul *Amulett*, atestat în 1892, în Bucovina și Transilvania: „Cărticica... femeile o poartă apoi ca *amulet* la sine” (Marian, *Nașterea*, 28, apud DA). Etimonul cuvântului savant *amulette*, atestat în franceză din secolul XVI, este lat. *amuletum*, devenit feminin prin confuzia cu cuvintele terminate în sufixul *-ette*.

Textele purtate ca amulete în spațiul românesc sunt *Călătoria Maicii Domnului în Iad*, *Epistola Domnului nostru Iisus Hristos*, *Sfântul Sisinie* și *Visul Maicii Domnului* (Bălțeanu, 2003, p. 18).

Amuleta asigură funcția de pavăză, scut împotriva aducăturilor, aruncăturilor, deochiului, farmecelor și pe aceea de talisman aducător de

noroc. Bălțeanu (2003, p. 19) oferă sinonimele populare *baier*, *carte*, *noroc*, *numerus*, *răvaș*.

Amuletele pot consta și din obiecte de origine umană, animală, vegetală etc. E vorba de multe ori de obiecte greu de procurat, de natură să impresioneze. Pliniu cel Bătrân vorbește, astfel, în *Naturalis historia*, de amulete contra febrei reprezentate de prima viespe „pseudosphex” (care zboară întotdeauna singură) văzută într-un an, prinsă cu mâna stângă și atașată sub bărbia pacientului; de inima unei vipere, extrasă pe când aceasta e încă vie; de botul și vârful urechilor unui șoarece, învelite într-o cârpă roșie etc. (Davies, 2012, p. 4).

În magia domestică de la noi, usturoiul e o amuletă vegetală larg utilizată: „În timpul din urmă, de când difteria sau *boala de grumaz*, după cum o numește poporul, a început a secera și-n Bucovina o mulțime de vieți tinere, româncele înșiră pe-o ață bobii de usturoi și le anină copiilor la grumaz. Ele cred că de copilul care le poartă nu se apropie difteria, sau cel puțin copilul nu se poate împlăa așa degrabă de această boală uricioasă și periculoasă” (Marian, 2000, p. 125). *Babiile* sunt smocul de semințe din vârful fușteiului de ceapă sau usturoi.

Baier

Baier, răspândit regional, e atestat în 1580, varianta literară *baieră* în 1765. În discursul magic domină *baier*, cu variantele *baior*, *bair*, *baiur*.

Soluțiile etimologice variază. Le reproducem după DELR, prima fiind cea promovată de autorii acestuia: lat. *baiulus* (DELR) sau singular refăcut de la pluralul *baiere*; lat. **baliulus*, pronunțare populară a lat. *baiulus* „hamal”, din a cărei familie provine și românescul *băiat* (CDER, p. 613); lat. *uarius* (PEW, p. 178); italianul *bavero* (TDRG), turcicul *bay* (HEM, p. 2363); turcescul *bağ*; românescul *baua* refăcut din pluralul *bale* (LM). După cum se vede, cuvântul acesta, cu o familie relativ bogată (*băierel*, *a băieri*, *băierit*, *băieruță*, *dezbăiera*, *îmbăiera*, *îmbăierătură*) a intrigat.

Sensurile principale ale cuvântului – (1) „șiret, curea, panglică, orice se leagă permițând să se ducă sau atârne un obiect”; (2) „talisman, amuletă”; (3) „șirag, legătură, panglică, brățară” – participă în mod clar la elaborarea sensului magic al lui *baier*. Împletitura (mai rar cureaua) de care atârnav traistele, găleata, plosca, țigva, punga, buzduganul (DA) era un obiect răspândit, de multe ori lucrat în casă de către femei (care sunt și cele care pregătesc baierile-amuletă). Prin asemănarea pe care o prezentau cu

baierile care se atârnuau de gât ale traistei sau pungii, în Transilvania (în formele *baieră*, *bairă*), dar și la aromâni (în forma *baieră*) sau meglenoromâni (în forma *bair*), cuvântul ajunge să denumească salba de bani, respectiv de mărgele a fetelor sau nevestelor tinere. Iar prin analogie, *baierul* (*baiera*) se va referi și la amuletele sau talismanele purtate la gât spre a apăra de deochi sau de o serie de boli ori primejdii.

Cea mai veche atestare a sensului magic datează din 1652. Reproducem câteva exemple din HEM, Candrea (1944) și DA, care pot configura pentru cititorul de astăzi evoluția semantică a unui termen aflat în retragere: „Așijderea și cei ce poartă *baiere* sau *nărocul* cesta ce zic oamenii că are năroc omul, sau vor căuta de vor socoti zioa în caré s-au născut, bună iaste sau rea, aceia să se canonească ani cinci...Să nu se facă preot carele va fi vrăjitor, cimpoitoriu sau măscăriciu, cititoriu de stéle sau făcătoriu de *baiere*” (*Pravila*, 1652, apud Candrea, 1944, p. 171); „Chiamă pre draci, și-ți scriu *băere* și te despoaie de mântuirea ta și te face de răs și de batjocură în toată cetatea” (*Mărgăritare*, 1691, p. 291, apud DA); „Atunci el, cu mijlocul vrăjitoriului despre Crivăț, la vrăjitorii cei mai de la Delta un *baer* trimesease, a căruia descântec...” (Cantemir, *Ist.*, p. 347, apud DA); „Unul din boierii lui, numele lui Theoctist, carele aveà un *baer* la grumazi, și în *baer* era zugrăvit Isus Hristos...” (*Hronograf*, 1798, apud HEM, p. 2361); „Vrăjitoarele descântă o ață făcută din mai multe fire de lână, care are a o purta cel bolnav, la grumaz, și care se numește *baer*” (com. Liuba, HEM, p. 2358).

Remarcăm că în exemplul din 1652 cuvintele *baer* și *năroc* nu par a fi larg cunoscute în accepția lor magică, autorul simțind nevoia glosării, cu atât mai mult cu cât portul sau confecționarea baierelor era declarat ca fiind pasibil de pedeapsă în jurisdicția religioasă. În exemplul din 1691 baierile sunt prezentate ca necurate (scrise de draci), de natură să primejduiască mântuirea sufletului și să știrbească bunul renume al purtătorilor. Enunțul urmărește însă persuadarea: cititorul e liber să aleagă damnarea și oprobiul sau să le refuze. În *baierul* de care vorbește Cantemir aflăm că se găsește (scris) un descântec. În *Hronograful* datând de la sfârșitul secolului XVIII, *baierul* conține (sau amuleta reprezintă) chipul lui Hristos. În sfârșit, *baierul* descântat de vrăjitoare se poate lipsi de amuletă, legătura împletită fiind ea însăși magic protectoare (de unde înrudirea cu mărtșorul).

Simion Florea Marian a vorbit despre folosirea baierelor împotriva junghiurilor (numite în Banat *stricnituri*) sau a durerilor de

dinți. Baiurul de stricnituri se face din partea rea a fuioarelor de cânepă. Procedura și formula sunt după cum urmează: *„Vrăjitoarea, sau ce este, face mai înainte un baier – o ață – măsurată pe stânjenu de braț. Pe baiurul acela face apoi nouă noduri, zicând după fiecare nod:/ Doamne ajută!/ Sfântă Maică Mărie,/ De leac lui N. să fie!/ Nu înnod baiurul,/ Ci înnod făcăturile,/ Mânăturile,/ Stricniturile,/ Pociturile/ De la N. din inimă,/ Din cap,/ Din ficat.../Iar tu, cânepă curată,/ De la Dumnezeu lăsată,/ Cum te-am semănat,/ Și te-am astrucat/ Și apoi ai răsărit/ Și te-ai deschilinit./ Bine te-ai ales/ Și eu te-am cules,/ Apoi te-am uscat,/ În apă te-am băgat,/ Și când te-ai topit/ Bine te-am grijit,/ Și te-am melițat,/ Și te-am periat/ Ca pe-o Doamnă-aleasă,/ Ca și pe-o crăiasă./ Așa să-mi grijești/ Și să-mi lecuiești/ Pe Ion/ Ca Sânt-Ion! Aice descântătoarea amintește sfântul sau sfânta după numele bolnavului. De toate făcăturile.../ Că eu m-am sculat,/ Pe Maica Domnului am rugat/ Ca N. să rămâie curat/ Și luminat/ Ca aurul strecurat,/ Ca Maica Maria/ Ce l-a suflat/ Și l-a înviat.../ După ce rostește vrăjitoarea cuvintele acestea, face de trei ori cruce cu latul mânei preste baiurul descântat, îl încolăcește în palma dreaptă, pune nițică sare la mijloc și face pe bolnav să guste de trei ori din această sare. Iară baiurul trebuie să-l poarte cel bolnav trei zile”* (Marian, 2000, p. 50-51).

Exemplul dat de Marian e interesant din două puncte de vedere. În primul rând, el sugerează interpretarea celor nouă noduri descântate ca reprezentând în fapt talismanul. E vorba în acest caz de un talisman secret, cvasi-neobservabil și, în plus, relativ ușor de pregătit și ieftin. În al doilea rând remarcăm faptul că acest talisman nu se poartă decât pe o durată limitată (cam ca un pansament magic), spre deosebire de talismanele moderne al căror port nu e definit în timp.

Există însă și baiere mai elaborate. Baiurul care apără de „muma-pădurii”, de moartea copiilor, a vitelor de jug sau a păsărilor din curte e pregătit în modul următor: „Se leagă într-o cârpă scoasă din spatele cămășii: tămâie, piper, silitră, pucioasă, lulachiu (MDA dă sensul „de culoare albastră” pentru *lulachiu*. În context, ar putea fi vorba de albăstreală), sare, șarpe din testiculele armăsarilor (vrăjitoarele afirmă că în boașele armăsarilor există un asemenea șarpe, pe care-l cunosc jugănarii), căpățână de șarpe tăiată cu o para de argint, broască găsită în gura șarpelui, buruieni de lipitură sau de «muma-pădurii», păr din ceafa femeii căreia i se face baiurul, patru case de păianjen, culese în piez din patru colțuri ale casei, o țândurică

din pragul de jos al ușii de la odaia de culcare și nouă boabe de grâu” („Ion Creangă”, IX, 52, apud Candrea, 1944, p. 245). Ca în multe alte părți în Europa, componentele dispartate ale baierului sunt închise într-o alună, ca într-un relicvar: „(B)abele descântă argintul-viu, adesea cu sare și cu pâine, îl pun într-o alună și fac baier din el. Ca să-l apere pe om de rău. Se poartă în sân ori în buzunar sau se coase pe haină, în tivul rochiei etc. Uneori, atârând baierul de gât, se zice: «Cum fuge argintul-viu, așa să fugă boala și alte rele de la mine»” (Leon, *Ist. nat. med.*, p. 7 urm.).

Remarcăm alăturarea substanțelor sau componentelor sacre, cum sunt tămâia sau grâul, cu substanțe sau componente greu dacă nu imposibil de procurat: șarpe din testiculele armăsarilor, broască din gura șarpelui etc. Majoritatea elementelor care intră în componența baielor complexe sunt de origine vegetală sau animală și, ca atare, perisabile, de unde natura de amuletă temporară a baierului.

Carte, cărticică

Cu sensul popular „scrisoare”, *carte* sau *cărticică*, urmată de un determinant, are o accepție apropiată de cea a cuvântului *amuletă*. Dăm ca exemplu *cărticica de strâns* în satul Cornova, din Basarabia. Culegerea a fost efectuată în anul 1931 de Ștefania Cristescu, numele informatoarei este Ileana Cheptănar: „Când îi doare pe copiii pieptul, ea ia hârtie de la copil, o scrie acolo la copil și i-o citește de trei ori în trei zile – o dată pe zi. Mama aprinde lumânare și tămâie și ea citește *cărtișica*. Citește textul pe care-l scrie pe hârtie (aceasta este cărticica). Textul e luat dintr-o *Epistolie a Maicii Domnului nostru Isus Hristos* pe care o are «de la rus» – scrisă cu litere slavone. Această carte a cumpărat-o acum 11 ani de la un «lipovan». A sfințit-o la biserică de Paști, «cân’ sfințăște priotu pasca». Textul cu care face cărticica l-a citit ea singură și l-a socotit bun de descântat de «strâns». Face cărticele de vreo opt ani. (Și are leac, căci ea e fată nemăritată). «Tăt satu vine aici. Dă șinși lei, de șitit – or cât îl lasă omu inima». Pe hârtia pe care-a scris face chipul «Avizuha» (cea care «stracă pieptul copiilor»). Copchilu pune cărticica la chept ș-o țâne trei dzâle” (Cristescu, 2003, p. 179).

Textul cărticelei de strâns e redat la p. 179-190 ale aceluiași volum. Spre deosebire de advare și de răvașe, selecția lui e făcută de persoana care descântă, semnalând o fază mai nouă a procedurii magice.

Semantismul e, în mod evident, cel pe care-l întâlnim și în cuvântul *răvaș*.

Fetiș

La fel ca advarul, amuleta, baierul, talismanul etc., fetișul aparține componentei materiale a magiei. Termenul provine în română din francezul *fétiche*. Tot din franceză au fost împrumutate *fetișism* (*fétichisme*) și *fetișist* (*fétichiste*). Verbul *a fetișiza* e asociat în schimb cu germanul *fetischisieren*, și cu rusescul *fetișizirovaťi*. El a dezvoltat în română derivatele *fetișizare*, *fetișizant*, *fetișizat*.

Francezul *fétiche* este un cuvânt împrumutat în secolul XVII din portughezul *feitiço*, cu sensul „factice” ca adjectiv și „obiect magic, sortilegiu” ca substantiv și provenind din lat. *facticius*, la fel cu vechiul francez *faitis* (Picoche, 2008). În latină, *facticius*, aparținând uriașei familii a lui *a face*, pe care o reîntâlnim în reflexele române *făcătură*, *a face* și *desface*, *făcaș*, *fapt*, *faptnică* însemna „artificial, artifact”. Adoptat în franceză, cuvântul, a fost împrumutat ulterior în engleză, germană, rusă etc. și a devenit larg răspândit datorită întrebuintării lui metaforice în marxism, antropologie și psihanaliză.

Negustorii portughezi se refereau prin *feitiço* la idolii adorați și la obiectele magice purtate sau folosite de populațiile vest-africane (în special în Guinea). În secolul XIX, fetișul ajunge să caracterizeze în științele sociale fie un tip de religie primitivă caracterizat prin adorarea animistă a obiectelor, fie un stadiu magico-religios precedând politeismul. În psihanaliză, el va sta la baza definirii unui tip special de patologie sexuală. În vorbirea obișnuită, *fetișism* e deseori un termen derogator utilizat în raport cu credințele magice și religioase ale populațiilor africane, criticat ca atare în discursul antropologic actual (Davies, 2012, p. 97).

Definiția cuvântului *fetiș* distinge în română între patru sensuri: (1) „Obiect căruia i se atribuie proprietăți magice benefice”, sinonim cu *amuletă*, *talisman*; (2) „Idol (*cioplit grosolan*) al popoarelor primitive”; (3) la figurat, „Idee, principiu etc. care constituie obiectul unei *adorării oarbe*, *nejustificate*”; (4) în psihanaliză, „Obiect sau parte a corpului nonsexuală care poate deveni obiect al sexualității” (MDA). Am subliniat termenii care marchează, în definirea sensurilor, punctele de disociere cognitivă (*i se atribuie*, *adorării oarbe*, *nejustificate*) sau artistică (*cioplit grosolan*) și o vom face, la fel, pentru sensurile cuvântului *fetișism*, care sunt, tot în MDA, următoarele: (1) „Cult al fetișurilor”; (2) „Religie tradițională a popoarelor din Africa, bazată pe o concepție animistă”, sinonim cu *animism*; (3) la figurat, „Venerație *exagerată*, *lipsită de discernământ*, față de o idee, de un principiu etc.”;

(4) în științele economice, în sintagma *fetișismul mărfii*, „Reprezentare *denaturată* pe care oamenii și-o formează despre mărfuri, atribuindu-le însușiri care în realitate provin din raporturile sociale”; (5) în psihanaliză, „Înlocuire a obiectului sexual (*normal*) cu un fetiș”.

Fenomenul semantic mai general pe care ne permit să-l sesizăm exemplele de mai sus e următorul. În fiecare epocă o serie de concepte ajung, prin metaforizare, să instrumenteze acte verbale de dezaprobare sau respingere. Domeniul magiei a oferit în trecut și continuă să ofere la ora actuală în Europa (și nu numai) un amplu rezervor de asemenea concepte, care permit inferiorizarea indirectă a unor comportamente, acțiuni, afecte, culturi sau obiecte.

Definit rasial (*Ibidem*) ca obiect exotic, *fetiș* nu e utilizat pentru referirea la obiecte magice ținând de cultura populară europeană. Dar o serie de obiecte apotropaice, protectoare cunoscute în Europa au îndeplinit sau îndeplinesc încă funcții similare. Davies (2012) dă ca exemplu vârfurile de săgeți sau topoare preistorice, cărora credințele populare le atribuiau puteri speciale (de apărare împotriva trăsnetului etc.).

În raport cu talismanul sau amuleta, fetișul sugerează posibilitatea separării (a distanțării) de corpul celui care se vrea ocrotit. În plus, e interesant de remarcat că în cultura românească fenomenul de pejorare pe care-l constatăm în cazul cuvântului *fetiș* nu se produce pentru cuvinte ca *advar*, *amuletă*, *baier*, *mărțișor*, *numerus*, *noroc*, *răvaș de leac*. Pare a juca un rol în această diferențiere caracterul de *insider* sau de *outsider* magic al celui care imprimă și menține conotația de dezaprobare sau respingere.

Mărțișor

Mărțișorul face parte din familia amuletelor: „Credința de a pune la gâtul copiilor *mărțișoare*, lucrate din fire de arnici și bumbac, răsucite, la care se agăța o monedă, o foaie de pelin și una de usturoi, se baza tot pe calitățile profilactice ale pelinului” (N. Densușianu, mss. 4555, VI, apud Nițu, 2003, p. 156). Firele, de bumbac sau mătase, erau roșii și albe.

Fetele, femeile tinere și copiii primeau în dar mărțișorul la 1 martie și îl purtau până înflorea porumbrelul (*Prunus spinosa*) ori păducelul (*Crataegus oxyacantha*) sau până când se întorceau berzele, spre a nu se îmbolnăvi în cursul anului și a nu fi arși de soare. Când înfloreau pomii, banul se depunea pe ramurile lor, spunându-se: „Porumbar (sau păducel) mândru-nflorit/ Eu să fiu floare-nflorită./

De toată lumea îndrăgită” (Marian, *Sărb.* II, p. 137 și urm., apud Candrea, 1944, p. 248). La sosirea berzelor, mărtișorul se arunca după ele spunând: „Na-ți negrețele și dă-mi albețele” (HEM, p. 2523, apud Candrea, 1944, p. 247). Un obicei similar exista în Abruzzi (Italia), unde „se [lega] la 1 martie, un fir de lână roșie, numit *marzaruola* (mărtișor), la încheietura mâinii, spre a fi ferit de acțiunea soarelui, socotită foarte primejdioasă în această lună” (Finamore, *Tradizioni*, p. 168, apud Candrea, 1944, p. 248).

Mărtișorul era deci o amuletă temporară, purtată la dată fixă, primită în dar și la rândul ei transmisă pomilor, nu se precizează cu ce efecte. Ne putem gândi la o extindere a acțiunii lui benefice în folosul acestora. Astăzi, mărtișorul continuă să fie primit în dar (mai ales de fete și femei tinere) dar, cel puțin la oraș, nu mai e trecut pomilor înfloriți sau berzelor.

Noroc

Sensul „talisman” al cuvântului noroc este învechit și rar. Găsim în DLR un citat datând din 1652: „Ceia ce poartă baere sau *nărocul*... aceia să să canonească ani 4”. Numele amuletei e dat după ceea ce vizează: norocul purtătorului.

Număruș

Având și sensurile „număr” sau „tragere la sorți pentru recrutare”, *număruș*, cu varianta *numeruș*, ne interesează pentru sensul care apare în poziția 3 în DLR: „[În credințele populare], amuleta purtată de copii contra deochiului. *Alte românce, tot din Transilvania* [...] *pun pe cineva ca să le scrie un fel de cârticică numită număruș, pe care copiii o poartă apoi ca amulet la grumaz*” (Marian, *Nașterea*, p. 353, preluat de TDRG și DLR, între alte dicționare).

Răvaș de leac

Cuvântul *răvaș* provine din maghiarul *rovás*. Reproducem câteva din numeroasele lui accepții menționate în MDA: „în Transilvania și Maramureș, creștătură prin care neștiutorii de carte însemnau pe răboj diverse socoteli”; „cută pe suprafața fructelor”; „regional, încrețitură a frunții, rid”; „urma roților carului”; „regional, coamă de iarbă netăiată, rămasă pe brazdă în urma coasei”; „dungă de praf pe podelele grajdului, când se perie calul, prin scuturătura țesalei”;

„fiecare din dungulițele, dispuse în formă de brad, de la țesătura în patru ițe”; *răvaș gol* e numit „locul în țesătură unde firul rupt n-a fost înlocuit”; regional, „răboj” și, prin extensie, „socoteală”; „băț care se introduce în vasul cu lapte, la stână, însemnându-se pe el, printr-o creștătură, cantitatea de lapte rezultată dintr-o mulsoare”; învechit, „act prin care se recunoaște un drept sau o stare de fapt”; „legitimație de călătorie (*răvaș de drum, de străji*)”; „înștiințare din partea autorităților”; „reclamație scrisă”; „scrisoare”; „bilețel cu conținut glumeț, care se introduce de Anul Nou în plăcintă, cu scopul de a face haz”; „bucăciță de hârtie, pe care o pun copiii pe sfoara zmeului, ca să fie dusă de vânt cât mai aproape de zmeu”; și, în sfârșit, popular, „hârtie care cuprinde o formulă destinată, în practicile superstițioase, să ocrotească pe purtător de anumite boli”.

Multe din sensurile cuvântului (cută, urmă lăsată de timp pe față, de roțile carului pe drum, de cosit, țesălat, țesut cu eventuale greșeli, muls) oscilează în jurul ideii de semn de tipul index, fiind centrate pe conceptul de „creștătură” pe care CDER îl regăsește în sârbă, croată, slovenă sau în cehul *rováš*. De la acestea se trece la numirea unor semne simbolice „scrise” de tipul legitimație, înștiințare, scrisoare, bilețel, amuletă în cazul sensului magic care ne interesează.

Cea mai detaliată descriere a răvașelor de leac apare în Candrea (1944, p. 416-425). Capitolul *Răvașe de leac* al volumului *Folklorul medical român comparat* se deschide cu o afirmație *tongue-in-cheek*: „Duhurile necurate a căror menire e să provoace boalele știu carte! [...] Ele cunosc nu numai toate limbile moderne, ci și pe cele moarte, în special latina și greaca, căci și în aceste limbi li se adresează locuitorii astăzi, după cum li se adresau pe vremuri romanii și grecii, pofindu-le să părăsească trupul bolnavului” (*Ibidem*, p. 416). O formulă de răvaș contra urdorilor apare în Pliniu, formule scrise contra scurgerilor de sânge, a urdorilor și altor oftalmii, a durerilor de gât, inimă, ficat, rinichi și intestine sunt date de Marcellus Empiricus (*Ibidem*). Cum însă majoritatea formulelor sunt lipsite de sens, atât în cazul celor din antichitate, cât și în cazul celor din Evul Mediu sau din epoca modernă, e evident că, fie că nu au știut carte și au „desenat scrisul”, fie că nu au cunoscut limba de origine (sau alfabetul grecesc), cei care au scris răvașele nu au fost la înălțimea duhurilor cultivate cărora li se adresau.

Funcțiile atribuite răvașelor sunt în cultura românească – arată Candrea – de a vindeca brânca, frigurile, epilepsia, turbarea, gușa, junghiul,

neputința bărbatului, mușcăturile de șarpe, plânsorile (insomnia) copiilor și de a opri curgerea sângelui din nas (*Ibidem*, p. 417).

În răvașele de brâncă, cuvintele se scriu de-a-ndăratelea (pentru ca boala să dea înapoi), de către oameni în vârstă (a căror putere e în scădere), când dă soarele înapoi (ca boala să facă aidoma). Un descântec „scris” de brâncă din județul Vâlcea conține detalii suplimentare cu privire la confecționarea răvașului: „Maica Domnului îi zicea:/ «Nu plânge (cutare),/ Nu te văeta,/ La (cutare) să te duci,/ Brâncă să ți-o scrie,/ Cu mâinile la spate,/ Cu 44 de cruci s-o încrucișeze [= s-o marcheze, S.G.]/ Și pe 99 de răvașe s-o scrie,/ Și pe ea o va trimite,/ În fundul mării,/ Unde popa nu toacă,/ Unde câine nu latră,/ Și unde cocoș nu cântă./ Iar tu vei rămânea/ Curat și luminat...» Se scrie pe hârtie, cu cerneală, și cu mâinile la spate (!). Se scuipă peste slove chiar de către cel ce scrie și se lipește pe locul dureros” („Șezătoarea”, XXII, p. 34, apud Candrea 1944, p. 421).

Candrea (p. 418, 420 și 421) reproduce patru răvașe de brâncă (din jud. Dâmbovița, Romanați, Dolj și Gorj). Procedura fiind mai mult sau mai puțin aceeași, o cităm doar pe cea corespunzând răvașului din Dâmbovița: „Se scrie acest răvaș pe o bucată de hârtie, se unge cu miere peste care se pune puțin piper și foarte puțin ardeiu, după care se aplică pe umflătură. În lipsă de miere, se pune mălaiu, înmuiat în rachiou de drojdie” (Tocilescu, *Mater. Folk.*, p. 622, apud Candrea, 1944, p. 418). Uneori, hârtia e „mâzgălită cu cărbune” de descântătoare (Candrea, *op. cit.*, p. 419) care, după toate probabilitățile, neștiind să scrie, se limitează la echivalentul unor „crestături” (vezi mai sus).

În răvașele contra frigurilor se regăsește deseori numele lui Isus Hristos. Domină însă *necuvintele*, provenind, după toate probabilitățile din transmisia alterată la trecerea dintr-o limbă în alta (din latină, greacă, slavă în română). Candrea (p. 422) dă ca exemple formulele următoare:

(1)	ISUS	HRISTOS	NIKA
	ISUS	HRISTOS	NIKA
	ISUS	HRISTOS	NIKA

Pentru sănătatea robului (sau roabei) lui Dumnezeu X.
(jud. Neamț);

- (2) VELA AM, VELA AM, VERZUM-VERZUM-VERZUM;
VELA AM, VELA AM, VELA AM (jud. Baia);

(3)	CETAT	METAT	ETAT
	CETAT	METAT	ETAT
	CETAT	METAT	ETAT

Pentru sănătatea roabei (sau robului) lui Dumnezeu X. (jud. Neamț);

(4) „Să scrii: *Intuv deobolasu mărăstobno raibizetu căcămu vădrozisu dreavoe Crist labeia proxebe grozdu jivota tebe.* Scrie aceste stihuri pe un taler și-l spală și ico(a)na lui Hristos” (mss., sfârșitul secolului al XVIII-lea).

Procedura generală este în acest caz următoarea: „În genere, răvașele de friguri, scrise de popi, de țârcovnici sau de călugări, după ce au fost purtate de bolnav 3 sau 9 zile, se aruncă pe o apă curgătoare, ca să nu se mai întoarcă, după cum nu se mai întoarce apa pe unde a mai curs” (*Ibidem*, p. 421). În cazul exemplului (2) de mai sus, copiat pe trei „petice de hârtie”, procedura reprodusă de autor pare a conține elemente parodice: „Una din hârtii se svârle în foc, cu alta se face o țigară, iar a treia, după ce se poartă la gât nouă zile, se svârle pe o apă îndărăt (peste cap), fără a mai sta apoi locului sau a se uita în urmă” („Șezătoarea”, VI, p. 86, apud Candrea, 1944, p. 422).

În câteva manuscrise din secolul XVIII a fost descoperită și formula *Sator Arepo*, întrebuințată împotriva frigurilor și a turbării, despre care vom vorbi însă într-o secțiune aparte.

Un manuscris de la sfârșitul secolului XVIII conține o însemnare privind un răvaș împotriva gușei, care pare a fi de proveniență grecească: „La sfârșitu lunii, ia cercurile seara, când adorm toți oamenii, și întoarce o vadră desferecată să șează pe ea gol de tot și să scrii așa: *Andrai driso lagat iglariet cata streduhon tarson crestada chipron supeven.* Să porți cu tine și să nu te temi de nimic” („Ion Creangă”, II, p. 273, apud Candrea, 1944, p. 424).

Contra curgerii sângelui din nas, Candrea (1944, p. 424) reproduce două răvașe de aplicat pe fruntea celui bolnav. Primul, provenit dintr-un manuscris datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, evocă remediul indicat de Marcellus Empiricus: „Pentru sânge ce iase din nas, să prijoni sânge de cel ce cură din nas într-un blid nou și să scrii în fruntea omului cu condeiul și să zici: *Zaharia au fugit, oi o curge oi sângele să stea ca piatra nemutată.* Și să scrie acele cuvinte într-acel blid”. Al doilea, figurând într-un sbornic de la începutul secolului XIX, se scrie cu sânge: „Când cură sânge din nas, să scrii cu sângele pe o hârtie aceasta: *Banu și Zăganu. Ceta ce va dar, să ia; și cu Hristos zic: «Stăi sânge să nu pici. În numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt, acum și pururea».* Și pune hârtia în frunte și o leagă”.

Legatul pe frunte al răvașului ne amintește de advarele, numite și *corn al evreilor*, despre care am vorbit în secțiunea *Advar*.

Sator Arepo

Cuvintele *Sator* și *Arepo* apar de obicei într-un pătrat care regroupează cinci cuvinte palindrome de câte cinci litere fiecare și a cunoscut două forme pe care le reproducem mai jos. Forma (1) este cea mai veche. Forma (2), care se obține prin citirea și scrierea de la dreapta la stânga a fiecărui rând al formei inițiale, a fost utilizată începând din Evul Mediu și ajungând până în zilele noastre:

(1)

R	O	T	A	S
O	P	E	R	A
T	E	N	E	T
A	R	E	P	O
S	A	T	O	R

(2)

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

Pătratul e numit *pătrat magic* prin analogie cu pătratele magice numerice descrise în secolul XV de matematicianul bizantin Emanuel Moscopulos, pe care Heinrich Cornelius Agrippa le-a „deconspirat” exuberant în lucrarea *De Occulta Philosophia sive de Magia*, publicată în timpul Renașterii, între 1531 și 1533. Conform gnosticilor (dar nu numai, pătrate magice ezoterice figurând și în tradiția greco-ebraică, alexandrină sau islamică sau în mandalele tibetane (Cammilleri, 1999, p. 14-16), fiecărei planete îi corespundea o cifră, o notă muzicală și o vocală a alfabetului grecesc.

Cornelius Agrippa enumera șapte pătrate magice construite pe baza a șapte numere (de la trei la nouă), legate de cele șapte planete vizibile cu ochiul liber. În pătratele magice suma numerelor de pe fiecare rând, coloană sau diagonală, numită „constantă magică”, este aceeași. Pătratul lui patru, al lui Jupiter, de exemplu, merge de la unu la 16, are drept constantă magică numărul 34, produce jovialitate și se marchează pe argint pentru a obține pace și bogății și pe coral ca amuletă împotriva deochiului. Îl divulgase, înaintea lui Corneliu Agrippa, Albrecht Dürer în gravura *Melancholia* (1514), transcriind însă numerele în sens contrar spre a înlocui jovialitatea cu opusul ei melancolic.

Conform lui Agrippa, pătratul magic al lui cinci, e legat de planeta Marte, conține numere cuprinse între unu și 25, are constanta magică 65, și se gravează pe fier sau pe o spadă pentru a fi neînfrânt în război, pe cornalină împotriva hemoragiilor sau pe aramă spre a provoca daune dușmanilor. Pătratele *Sator Arepo* care ne interesează ar fi transpunerea alfabetică a acestui tip, cu o serie importantă de rezerve. Cuvintele care le compun pot fi citite de la stânga la dreapta, de la dreapta la stânga, de sus în jos și de jos în sus, dar unul singur dintre ele, *tenet*, rămâne același la lectură, celelalte variind, iar caracterul de palindrom absolut menținându-se, pentru direcțiile indicate, la nivelul întregului enunț, iar nu la cel al fiecărui cuvânt component. Textul pare scris în latină, dar cuvântul-necuvânt *arepo* a ridicat probleme a căror soluție a constat de cele mai multe ori în interpretarea lui ca nume propriu. În sfârșit, caracterul de palindrom nu se menține pe diagonală (*Ibidem*, 1999, p. 16).

O serie impresionantă și orientată de regularități orientate sporesc misterul pătratului *Sator Arepo*. Laturile pătratului sunt compuse toate din același cuvânt, *ROTAS*, iar centrul lui e reprezentat de o cruce bazată pe cuvântul *TENET*, care pare a „ține împreună” ansamblul pivotând pe litera N:

R	O	T	A	S
O		E		A
T	E	N	E	T
A		E		O
S	A	T	O	R

Cele patru roți le-au amintit cercetătorilor de viziunea biblică a lui Iezechil. Citez după traducerea din 1938 a lui Vasile Radu și Gala Galaction: „Și m-am uitat la fiare și iată că jos lângă tuspatri fiarele erau patru roate [...] Ele se îndreptau în mers în câte tuspatri părțile, iar când mergeau nu se întorceau” (Iez., 1, 15 și 17). Cuvintele pătratului se regăsesc de altfel în Vulgata: „et aspectus earum, et opera” sau „rotas” (Iez., 1, 16, tradus la noi, în versiunea citată a *Bibliei* prin „Și chipul și făptura roatelor”, reluat în cadrul aceleiași verset, sau „roate”, vezi mai sus).

Crucea centrală a pătratului e mărginită în cele patru extremități de litera T (*tau*). Cammilleri (1999, p. 36-37) notează că în scrisul fenician și samaritean T avea forma „+” sau „X” (crucea Sfântului Andrei). În Iezechil, litera *taw*, ultima literă a alfabetului ebraic, avea să fie marcată pe fruntea dreptilor, spre a-i distinge de cei ce urmau a fi

pedepsiți. Filosoful și teologul creștin Origene, care a fost în dialog cu învățați evrei ai timpului său, a notat mai multe răspunsuri cu privire la simbolismul literei *taw*: după unii, aceasta reprezenta desăvârșirea celor care gem sub păcatele poporului, alții o considerau ca simbol al celor care observă Torah, al cărei nume începe cu un T sau, prin asemănare cu semnul crucii, considerau că *taw* anunța profetic episoade ale creștinismului. T a fost interpretat ca simbol al crucii în creștinism, la fel cu catargul, ancora sau orantul în picioare, cu brațele deschise lateral. Anagrame, cele cinci cuvinte ale pătratului dau, după cum au arătat independent trei cercetători o cruce încadrată de A și O (*Ibidem*, *op. cit.*, p. 18-19):

```

      A
      P
      A
      T
      E
      R
A   P A T E R N O S T E R   O
      O
      S
      T
      E
      R
      O
  
```

A și O amintesc de mențiunea lui Alfa și Omega în Apocalips. Cităm din aceeași traducere a *Bibliei* ca mai sus: „Eu sunt *Alfa și Omega*, zice Domnul Dumnezeu, cel ce este, cel ce era și cel ce vine, *Atotțiitorul*” și „Eu sunt *Alfa și Omega*, cel dintâi și cel de pe urmă, începutul și sfârșitul” (*Apocalips*, 1, 8 și 22, 13). Textul Apocalipsului începe cu un alfa și sfârșește la rândul său cu un Omega (Cammilieri, 1999, p. 18-19). Am adăuga că TENET pare a se regăsi în textul traducerii românești a Apocalipsului (*Atotțiitorul*); el nu figurează însă în textul Vulgatei, unde cuvântul redat la noi prin *Atotțiitor* este *Omnipotens*.

Dacă admitem interpretarea sugerată a lui A și O, observăm că cele patru apariții ale literei T pe laturile pătratului sunt încadrate de fiecare dată de literele A și O. Am avea deci, în pătrat, cel puțin cinci cruci, cea formată din cuvintele *tenet* cu, la cele patru extremități, alte cruci reprezentate prin litera T și străjuite de Alfa și Omega. La aceasta

se adaugă faptul că singura literă care apare o singură dată și care reprezintă centrul crucii, N, a fost interpretată de unii exegeți ca referindu-se la Isus (prin *Nomen*, „Numele” sau „Nazarineanul”). La nivelul literelor și a dispoziției lor, aglomerarea simbolurilor posibil creștine, dintre care nu am reprodus aici decât o parte, e deci considerabilă și greu de atribuit hazardului.

Trecând la sensul cuvintelor care apar în pătrat, SATOR a fost considerat o contragere posibilă a lui *salvator* (în greacă *sotér*). Cei mai mulți l-au citit însă ca *seminator*, pornind de la parabola în care Isus se autopezintă ca Semănător. De altfel, așa cum subliniază Cammilleri (1999, p. 52), cuvântul fusese folosit cu referire la Mântuitor de Cicero în *Tusculane* („caelestum sator”) și în *De natura deorum* („seminator et sator”), de Virgiliu în *Eneida* („hominum sator atque deorum”), de Fedru, Martial etc.

Referentul „roți” al lui ROTAS e evident. Mai puțin clar rămâne pentru interpreți contextul în care sunt avute în vedere roțile. S-a vorbit, cum am văzut, de viziunea lui Iezechil, dar și de roți de plug (în Rhetia existau pluguri cu roți), de roțile carului solar (al destinului, al timpului), de roțile cosmice ale celților, de persoana a doua a verbului latin *rotare* „a se roti” etc. (*Ibidem*, p. 51).

Sensul clar de „ține, susține, menține” al cuvântului TENET intră în rezonanță cu cele spuse mai sus despre literele lui componente N și T.

Cuvântul OPERA și, mai cu seamă, inversul lui, AREPO, sunt cele care au pus cele mai multe probleme. Majoritatea interpreților consideră că OPERA e acuzativul plural al lat. *opus* și-l traduc prin „opere, fapte”. S-a vorbit însă și de ablativul singular al lui *opera*, traducibil prin „cu oboseală, istovire” sau de *opera* utilizat la nominativ și însemnând fie „oboseală” („oboseala ține roțile”), fie „lucrător” (accepție care apare în *Satire*-le lui Horațiu), ba chiar și de imperativul verbului *operare*, adresat roților (*Ibidem*, p. 52), printre alte multe ipoteze.

Neexistând un cuvânt latin AREPO și nefiind atestat nici numele propriu *Arepo*, care părușe a fi soluția („semănătorul Arepo”), interpreții au mers haotic spre cele mai diferite limbi: *Areopag*, numele germanic *Aribo* sau *Epo*, celticul *arepennis* (care a dat în franceză *arpent*, „jumătate de iugăr”) sau *epos* („cal”), ibericul *a-repos* („fără odihnă, neobosit”), finlandezul *aurinho* („soare”) etc. (*Ibidem*, p. 50).

Pentru a explica enigmaticele OPERA și AREPO, s-a recurs și la acrostih. Primul cuvânt ar corespunde astfel lui „Omnium

Principia Eterna Rerum Atque”, al doilea lui „Animarum Rector et Pastor Ovium”.

Sensul enunțului compus din cuvintele de mai sus rămâne obscur. *Enciclopedia Britannica* traducea: „Semănătorul de pe Areopag ține roțile operei”, pornind de la faptul că e vorba de un pătrat al lui cinci (deci al lui Marte); Jerphanion, bazându-se pe viziunea lui Iezechiel, propunea: „Semănătorul de foc, Arepo, ține în mână roțile aprinse și făptuirea lor” (Cammilleri, 1999, p. 38). Traducerile creștine sunt de genul: „Semănătorul ține (conduce) cu efort roțile”; „Dumnezeu domină creația, operele oamenilor și produsele pământului” etc. Cammilleri enumeră alte 35 de traduceri imaginabile (*Ibidem*, p. 54-58).

Mai interesant e însă cumulul simbolic expus vederii sau criptic de care am vorbit mai sus. Acesta poate fi pus în legătură cu descoperirea unui pătrat Sator Arepo, în 1936, la Pompei, gravat pe coloana unei palestre, care a permis identificarea unui alt fragment de pătrat descoperit tot la Pompei în anul 1925. Ceea ce sugerează inscripțiile respective e faptul că pătratul magic Sator Arepo datează dinainte de anul 79 al erupției Vezuviului. Regăsite în Europa, Asia, Africa și America, inscripțiile și ulterior însemnările manuscrise Sator Arepo par a-și avea originea în perioada timpurie a creștinismului. E semnificativ faptul că nu a fost găsită nici o inscripție anterioară inscripțiilor de la Pompei.

În fapt, dacă simbolurile reprezentate de litere și anagrama *Pater noster* sunt acceptate, pătratul Sator Arepo răstoarnă o serie de idei tradiționale privind data de la care se poate vorbi de (a) folosirea rugăciunii *Tatăl nostru*; (b) caracterul ei central în credința creștină; (c) venerarea crucii; (d) utilizarea ca limbă liturgică a latinei alături de greacă și (d) simbolurile pacifice (nelegate de urgia divină) Alfa și Omega. Conform punctului de vedere general acceptat, liturghia s-a desfășurat în greacă până târziu, Evangheliile au fost fixate în scris la mult timp după moartea lui Isus, astfel că rugăciunea *Tatăl nostru* intrase în uz după secolul I d.Hr., crucea fusese un simbol infamant până la împăratul Constantin, în secolul IV, iar Apocalipsul fusese scris abia la începutul secolului II.

Descoperirea recentă printre manuscrisele de la Qumran a unui fragment al Evangheliei lui Marcu, databil înainte de anul 70, coroborează modificarea de perspectivă. Alături de antedatarea propusă pentru Apocalipsul lui Ioan, pătratul SATOR AREPO întărește astfel ipoteza importanței transmisiei orale a învățaturii apostolilor care a

precedat fixarea în scris a Evangheliilor și a Apocalipsului, stabilind o comunitate simbolică de bază între creștini. Simbolurile de bază ale acestei comunități semiotice se reflectă în parte în pătratul de care ne ocupăm. Cu devieri, pierzându-și parțial semnificațiile religioase, pătratul Sator Arepo va fi treptat atras în sfera magiei populare. Dar el va fi însoțit până în zilele noastre de semnul crucii și de numele lui Isus Hristos, marcate explicit.

În cultura română, Candrea (1944) semnala deja trei atestări ale formulei magice *Sator Arepo* în trei manuscrise: două din secolul XVIII (1777 și 1784, descoperite de Cartoian, respectiv Gaster) și unul de la începutul secolului XIX, unde formula e intitulată *Răvaș de friguri* și însoțită de indicația: „Și să-l ție trei zile la gât și să-l arunce pe gărlă și să zică: cum trece gărla de iute, așa să treacă boala de iute” (p. 423).

În rest, atât în România, cât și la aromâni, la fel ca în Germania formula funcționează ca leac popular împotriva turbării. La aromânii din sudul Dunării, *răvașul*, scris cu litere grecești, își menține forma de pătrat suferind alterări la nivelul cuvintelor: „Când cineva a fost mușcat de un câine turbat, ca să se vindece, să-i tai frâul limbii (ața de sub limbă) și să-i dai să mănânce câte o bucățică din patruzeci de colaci, pe cari se scriu cuvintele următoare” (Papahagi, *Literatura pop.*, p. 285, apud Candrea, 1944, p. 424; am transliterat cuvintele într-un pătrat alăturat):

S	A	T	U	R
E	R	E	P	O
O	P	E	R	E
K	I	N	I	T
R	O	T	A	S

σ	α	τ	υ	ρ
ε	ρ	ε	π	ο
ο	π	ε	ρ	ε
κ	ι	ν	ι	τ
ρ	ο	τ	α	ζ

La Rășinari, jud. Sibiu, cuvintele, scrise de cel mușcat pe o foiță de țigară pe care o bea cu apă, nu mai apar sub formă de pătrat, ci pe un singur rând, despărțite prin virgulă: *Sasora, tatora, opera, arepu, tenetru, troas* (Păcală, *Rășinari*, p. 246, apud Candrea, 1944, p. 424). Remarcăm că *Sator* apare în două forme (*Sasora* și *tatora*), numărul cuvintelor – scrise cu minuscule – urcând la șase și că procesul de alterare este în curs, un singur cuvânt menținându-și forma originală (*opera*), așa cum se întâmpla de altfel și în *răvașul* aromân, unde cuvântul care se menținea era *rotas*. Ordinea cuvintelor s-a pierdut, între ele au apărut virgule etc.

Candrea mai menționează un manuscris de la sfârșitul secolului XVIII, în care nu se păstrează decât cuvântul *Sator*, iar ansamblul textului, cu literele despărțite de cruci și scris pe o coajă de pâine, trebuie mâncat de cel mușcat: + S + A + T + O + R + B + A + H + E + I („Șezătoarea” X, p. 141, apud Candrea, 1944, p. 424).

Faptul că pătratul Sator Arepo se scrie pe pâine și se mănâncă de cel bolnav (atestat din vechime și în alte culturi) explică în parte rarefierea atestărilor. El amintește de mâncarea cărții dulci ca mierea primite de la Dumnezeu, de care vorbește Iezechiel.

Talisman

Împrumutat din francezul *talisman*, *talisman* are sensurile: „1. Mic obiect despre care se crede că aduce noroc celor care îl poartă. Sinonime: *amuletă*, *fetiș*, *mascotă*, (învechit și regional) *noroc*, (regional) *musca*. 2. (Rar) Semn de recunoaștere” (MDA). Vecinătatea sensurilor ar putea fi legată de faptul că, la fel ca amuleta, talismanul se poartă în general la vedere. Nu am întâlnit exemple ale cuvântului *muscă* însemnând „talisman”.

*

La capătul acestor pagini, câteva remarci. Cuvintele pe care le-am amintit se dispun, în mod evident, conform câtorva semantisme distincte. Primul semantism este centrat pe ideea de *scris* (cifre, cuvinte, texte) cu litere ebraice, grecești, slavonice, latine sau cu cifre, care compun cărticica (de strâns), numărul, răvașul de leac, eventual pătratul magic Sator Arepo. Al doilea e asociat cu ideea de contiguitate cu corpul omenesc de care sunt legate, agățate, la vedere sau nu, advarul, amuleta, baiurul sau mărtișorul. Al treilea semantism e cel legat de ținta magică: norocul sau leacul (în *răvaș de leac*).

Termenii literari cu circulație restrânsă sau inexistentă în mediul rural (*amuletă*, *fetiș*, *talisman*) au, în raport cu cultura magică populară, o funcție euristică, metalingvistică. Ne ajută să urmărim și să diferențiem semantic cuvintele în uz.

Lucrări citate

Abrevieri

- Biblia = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții Vasile Radu și Gala Galaction din Înalta inițiativă a Majestății Sale Regelui Carol II, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I, Partea I: *A–B*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I, partea II: *C*, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1949; Tomul I, Partea III. Fascicula I: *D–De*, București, „Universul”, 1949; Tomul II, Partea I: *F–I*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1934; Tomul II, Partea II. Fascicula I: *J–Lacustru*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Tomul II, Partea II. Fascicula II: *Ladă–Lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; Tomul II, Partea II. Fascicula III: *Lepăda–Lojniță*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DELR = Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*. Volumul I: *A–B*, București, Editura Academiei Române, 2011.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Tomul I–XIV, București, Editura Academiei, 1965–2010.
- HEM = B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, Tomul I–III, București, Socec și Teclu, 1887 (I–II), 1893 (III).
- LM = A. T. Laurian și I. C. Massim, *Dicționariul limbei romane*. Tom I: *A–H*, 1871 [1873]; Tom II: *I–Z*, 1876. Tom III: *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine înduioasă*, 1871 [1877], București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români.
- MDA = Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, redactori responsabili: Marius Sala și Ion Dănăilă. Volumul I: *A–Me*; volumul II: *Mi–Z*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- PEW = Dr. Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I.; *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, K. Winter, 1905.
- TDRG = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch–deutsches Wörterbuch*, Band I, 1903; Band II, 1911; Band III, 1924, Bukarest, Staatsdruckerei.

*

- Bălteanu, Valeriu, *Dicționar de divinație populară românească*, București, Editura Paideia, 2001.
- Idem, *Dicționar de magie populară românească*, București, Editura Paideia, 2003.
- Borza, Al., *Dicționar etnobotanic*, București, Editura Academiei R.P.R., 1968.
- Cammilleri, Bruno, *Il Quadrato magico. Un mistero che dura da duemilla anni*, Milano, Rizzoli, 1999.
- Candrea, I.-Aurel, *Folklorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, București, Casa Școalelor, 1944.
- Cartoian, N., *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II. *Epoca influenței grecești*, București, Editura pentru Literatură și Artă, 1938.
- Cristescu, Ștefania, *Descântatul în Cornova – Basarabia*, București, Editura Paideia, 2003.
- Davies, Owen, *Magic. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2012.
- Golopenția, Sanda, „Despre referirea opacă la practici magice în limba română”. În Oana Uță Bărbulescu, Gh. Chivu, ed., *Ion Coteanu – In memoriam*, Editura Universității din București, p. 157-173.
- Leon, N., *Istoria naturală medicală a poporului român*, București, 1902.
- Marian, Simeon Florea (2000), *Botanică populară*, ed. îngr., pref. Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia, 2000.
- Nițu, Georgeta, *Plantele în gospodăria țărănească tradițională. Dicționar*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 2003.
- Păcală, V., *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915.
- Picoche, Jacqueline, *Dictionnaire étymologique du français*, Paris, Le Robert, 2008.